

ПРОБЛЕМА ДОСЛІДЖЕННЯ ІДІОСТИЛЮ В ОСМАНІСТИЦІ

Хоча дослідження стилю у сфері османістики, зокрема на ідіолектному рівні, і ведуться із другої половини ХХ сторіччя, однак і досі залишаються нез'ясованою проблемою тюркології. Адже найперше простежувався стиль османотурецької поезії й часто – радше в літературній, ніж у лінгвістичній площині. Таким чином, у лінгвостилістиці прозові твори й, безумовно, літописи складно назвати вивченими.

Тим часом стилістичні роботи з османістики перебувають на межі не лише літературознавства та лінгвістики, але й історії з історіографією. Отже, вони важливі не тільки як об'єкт теоретичного мовознавства, але і як інструмент тлумачення історичних джерел.

Передусім для вивчення ідіолектів середньовічних турецьких прозаїків стануть у пригоді фундаментальні праці із граматики та морфології османотурецької мови, зокрема: Тімурташа Ф., Девелі Г., Башара Ф. М., Кюлекчі Н., Ергіна М. та багатьох інших науковців. У низці тюркологічних робіт відображений цілісний філологічний підхід до стилістики, що поєднує літературознавство з лінгвістикою. Тут варто виділити праці: Чабана А. “Про стиль у літературі”; Сафа П. “Дослідження стилю”; Шеріфа А. “Стиль у літературі та пов'язані з ним проблеми”; Банарли Н. С. “Тасмниці турецької мови”; Онала М. “Стиль і мова літератури”.

Проте дослідження ідіостилів османотурецьких авторів у лінгвістичній царині нерідко набуває схематичних рис та репрезентує намагання пов'язати ідіолект лише з виявами народної мови. Цю тезу підтверджують аналітичні матеріали таких турецьких мовознавців: Джошкуна М. Дурмуша М., Онала М., Чобана А. та багатьох інших, а також ціла низка досліджень з османістики, аналіз яких подано нижче.

Отже, сучасні лінгвостилістичні дослідження з османістики потребують детального аналізу. Адже стилістика в цій сфері часто стає інструментом для реалізації цілком практичних завдань, як-от пошуки відповідей на питання: наскільки вдавалося авторіві

того чи іншого твору долати строгі рамки жанру; якою мірою мовні особливості тексту є відображенням світогляду чи то психолінгвістичної особистості автора або ж його бачення певних подій тощо. Натомість самі дослідження ідіолектів перебувають у стані, що був продиктований попередньою епохою тюркології, та не завжди відповідають вимогам сучасної лінгвістики, а отже й дотичної до неї в цьому полі історіографії. Тому в нашій публікації ми, спираючись на новітні ідеї зарубіжних мовознавців, ставимо перед собою завдання проаналізувати попередні стилістичні дослідження в османістиці та постаратися знайти відповіді на питання: яких змін потребує ця сфера тюркології?

Власне, стилістичні пошуки на ідіолектному рівні досі залишаються широким полем для досліджень і у вітчизняній, і в зарубіжній, насамперед турецькій, османістиці.

Ще в середині 70-х років відомий турецький лінгвіст Зейнеп Коргмаз констатувала значний брак стилістичних досліджень давньої анатолійсько-турецької мови [Korkmaz 1977]. Утім, проаналізувавши наявну літературу щодо стилістики османотурецької мови серед зарубіжних і вітчизняних тюркологічних праць, ми так само мусимо констатувати, що ситуація не надто змінилася.

Перш за все для українських дослідників ідіолектів османотурецької мови важливу роль відіграють і різнопланові наукові статті, і дисертаційні роботи зі стилістики різних тюркських мов. Водночас усі нечисленні стилістичні праці з османістики здебільшого зосереджені в турецькому мовознавстві. Тому досвід сусідніх лінгвістів є визначальним для нас разом із відомими загальнотеоретичними стилістичними концепціями, на основі яких здійснено чимало досліджень у германістиці, славістиці, україністиці тощо.

Проте, повертаючись до питання дослідження стилю в османістиці, маємо зазначити, що завдяки аналізу стилістичних особливостей на морфосинтаксичному рівні, зарубіжним науковцям у другій половині ХХ сторіччя вдалося з'ясувати авторство цілої низки доти не ідентифікованих текстів. Наприклад, стало відомо, що твір “Kitabu Evsaf-ı Mesacidi’ş Şerife” належав перу Агмеда Факіха, рісале “Fakr-name” та “Vasf-ı Hali” – Ашику-паші, а переклади “Kaabus-name” і “Marzub-name” – Шейхоглу [Korkmaz 1977]. Отож попередні відкриття турецьких лінгвістів засвідчують

значення граматичного аналізу при дослідженні авторських ідіостилів в османотурецькій мові. Адже не раз виявом стилю на рівні синтаксису могло стати те, що літератори час від часу надавали перевагу або відчутно застосовували, власне, засоби тюркської синтаксичної конвергенції, а не загальнопоширені в жанрі поезії Дивану чи літописання арабські й перські конструкції [Халимоненко, 2010].

По суті, тенденція досліджувати авторський ідіостиль у середньовічній літературі насамперед на рівні синтаксису й досі вкрай відчутна в турецькому мовознавстві. Її можна простежити на прикладі тієї-таки прозової літератури. Скажімо, яскравими зразками пошуку авторського ідіостилю можна назвати праці: Алійлмаза Д. “Дослідження тезкіре Лятіфі синтаксичним шляхом”; Бьорекчі М. “Дослідження тезкіре Ашика Челебі з погляду синтаксису”; Килича М. “Праця над синтаксисом Тезкіре Сехі” та багато інших [Alyılmaz 1988; Börekcı 1988; Kılıç 1999]. Ключовими для стилістичних студій із тюркології та османістики зостаються й дослідження, присвячені окремим синтаксичним елементам у творах різних авторів, як-от: Карадеміра Ф. “Питання у віршах Джахіта Ситки як мовний та стилістичний компонент” або ж Ашкина Б. «Питальні речення з погляду функціональності в “Кисасю’ль Енбія” та “Нехджю’ль Ферадіс”» [Karademir 2010].

Разом із тим значна увага до синтаксису в закордонній османістиці пов’язана з недостатнім вивченням і критичним аналізом лексики на основі різноманітних сучасних методик, як загалом в османотурецькій мові, так і у творах окремих авторів. Гадаємо, це насамперед спричинено негласною присутністю в мовознавстві ідеологічного народницького дискурсу.

Таким чином, у розвідках про ідіостилі османотурецьких прозаїків і поетів дослідники переважно стараються вичленити елементи просторічної, народної турецької мови або знайти в середньовічних творах сліди більш давнього питомо тюркського письменства. Відтак основними рисами ідіолектів передусім стають архаїчні тюркські лексичні й синтаксичні конструкції або ж навпаки. Вирізнення ж їх з-поміж гіпертексту робиться на основі членування останнього на три частини, стиль творів ділиться на простий – середній – прикрашений, іноді ще – високий [Coşkun 2010].

Причому, доволі часто дослідники намагаються виокремити саме ідіолекти, що належать до простого стилю. Наведемо кілька прикладів. Так Гюленсой Т. в роботі “Мова та стиль поезії Караоглана” надає перевагу питомо тюркській лексиці автора й виділяє її як народну [Gülensoy 1991]. Каракйосе С., досліджуючи стиль поета сімнадцятого сторіччя Недіма, наголошує: «Найдужче в “Магір Дивані” виділяється та особливість, що поет надає перевагу тюркському синтаксису» [Karaköse 2007]. Сунгурхан Е. А. характеризує мову тезкіре Баяні як: “...проста та зрозуміла, далека від наслідування й прикрашення” [Sungurhan-Eyuran 2009]. Гюлеч Г., досліджуючи мовні паралелі між “Сулейманнаме” і “Деде Коркутом”, передусім виділяє спільні мотиви твору з тюркськими дестанами та зазначає: «У 42-му томі “Сюлейманнаме”, на основі якого ми робили дослідження, здебільшого вжито простий стиль» [Güleç 2006].

Можна було б навести й багато інших прикладів щодо цієї тенденції пошуку питомо тюркських лексем у стилістичних працях. Зрештою, потрібно й віддати належне цим усім ґрунтовним працям турецьких лінгвістів. Однак, на нашу думку, дослідження ідіостилів османотурецьких літераторів у таких рамках набуває схематичних рис, відтак за намаганнями пов’язати ідіолект лише з виявами народної мови часто-густо втрачається критичний і об’єктивний аналіз тексту, пошуки тих конотацій, що не узгоджуються з мовною нормою епохи та стають виявами особистісного світогляду.

Отже, згаданий підхід, як зазначалося, спричинив недостатнє вивчення лексики османотурецької мови, хоча та й широко представлена в лексикографічних працях, наприклад: “Енциклопедичному словнику османотурецької мови” Ферита Девелліоглу [Devellioğlu 2000]; тритомному словнику історичних фразеологізмів і термінів за редакцією Пакаліна Фасікюля [Pakalin 1983]; енциклопедичному виданні Пала Іскандера, де згруповано віршову лексику поетів Дивану [Pala 1990]; “Історично-етимологічному словнику турецької мови” Тіетсе Андреаса тощо [Anıl 2002].

А втім, як доречно зауважує один із перших дослідників творів османотурецьких авторів на основі лінгвостатистичних методів Дурмуш М.: «На жаль, наші знання про лексичний склад

османотурецької мови не йдуть далі відомостей про наявність “великої кількості” арабізмів і персизмів у тогочасних творах... Розділяючи тогочасні тексти лише за принципом “прості – середні – прикрашені”, ми недостатньо застосовуємо очевидні літературознавчі та лінгвістичні критерії».

Далі Дурмуш М. у своїй публікації “Про лексичний склад тезкіре турецьких поетів османської сфери”, провівши статистичні обчислення лексики кількох творів тогочасних прозаїків, засвідчує наявність у них арабізмів і персизмів на рівні 70–80 %. Затим групує у відсоткових пропорціях згадану лексику разом із тюркською й на основі її членування – за частинами мови. Ту саму статистичну операцію науковець провів і щодо синтаксичних конструкцій.

Таким способом Дурмушу М., опонуючи попередньому “народницькому” дискурсу в турецькому мовознавстві, удалося в кількох своїх працях наочно продемонструвати на основі статистики лексики різних тезкіре, в чому та як саме виявляють себе рамки конкретного функціонального стилю османотурецької мови в різних ідіолектах [Durmuş 2010].

Доповнюють висновки лінгвіста й аналогічні дослідження Килича Ф. та Йилдиз А. в їхній роботі “Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. yy. Tezkirelerinde Bazı Üslûp Özellikleri” [Kılıç 2004].

Власне, сучасні лінгвостатистичні праці цих науковців ми відібрали з-поміж багатьох інших робіт, що стосуються стилістики, як зразок новітніх затребуваних тенденцій в османістиці, котрі до певної міри опонують попередньому мовознавчому дискурсу. Як наголошує наприкінці свого дослідження османотурецьких тезкіре той-таки Дурмуш М.: “Неможливо досліджувати стиль і мову стосовно повноти традиції якоїсь писемної мови. Можна працювати лише детально, звужуючи поле дослідження” [Durmuş 2010].

Гадаємо, висновки лінгвіста щодо потреби максимального звуження, отже, і конкретизації досліджень у стилістиці османотурецької мови – доволі актуальні та затребувані й у вітчизняній тюркології. Скажімо, предметна статистична конкретика під час вивчення ідіостилу певного автора може стати для подальших дослідників одним з індуктивних елементів для отримання ціліс-

ної картини про османотурецьку мову певного періоду, а також – її виявів на жанровому рівні.

Якраз на потребі впровадження в османістику сучасних структуральних і стилеметричних підходів, зокрема корпусного, наголошує й один із провідних дослідників стилю в тюркології Джошкун М. У одній зі своїх останніх публікацій він зазначає: «Стилістичні дослідження й давньої, і сучасної турецької літератури суттєво відстали від західноєвропейських. Найпаче ж праці в галузі давньої турецької літератури робляться шаблонними методами. Науковці, характеризуючи стиль творів, описують його в термінах: “простий”, “середній”, “прикрашений”, “високий”, проте з погляду структури текстів цього не досить. Ці загальні означення стилеві – за винятком високого – даються залежно від того, наскільки зрозуміла мова, лексеми і словосполучення у творах. Проте визначення і “простий стиль”, і “прикрашений” пов’язані не тільки з мовою та словами, але і з наративом. Існує чимало текстів, де мова є простою, а наратив – літературним, або ж навпаки. Так Юнус Емре в багатьох своїх віршах, “простих” із погляду мови, послуговувався літературним, метафоричним імпресивним (“високим”) стилем. Отож геть неправильно об’єднати до купи такого штибу твори з тими, що написані розмовним стилем, під однією назвою – “прості за стилем”» [Coşkun 2010].

Джошкун М. наголошує на потребі більш точного виділення авторського стилю – з функціональних і пов’язує цей процес у своїй публікації з корпусними лінгвостатистичними та стилеметричними методиками як такими, що дають можливість якомога точніше проаналізувати давні тексти на структуральному рівні [Coşkun 2010].

Із провідним турецьким лінгвістом важко не погодитися, оскільки майже всі із процитованих нами робіт з османотурецької стилістики мають дескриптивний характер. Тим самим вони близькі до тих російських досліджень описового плану, які здійснював Виноградов В. В. Для прикладу в цей ряд можемо додати й такі недавні турецькі дослідження з османістики: Йилдирима Н. “Зафернаме Кара Челебі-заде Абдюльазіза-ефенді” [Yıldırım 2005]; Тюркана П. “Сефаретнаме та посольство Шегді Осман-ефенді в Росію” [Polatçı 2003]; Угура Д. “Історія Мегмеда Гіраяхана” [Demir 2006] та чимало інших.

Усі ці роботи виконані на межі історичної науки з мовознавством і літературознавством. А втім, властиво, лінгвістична сторона здебільшого має в них дескриптивний зміст, тобто представлена лише словниками з лексем, словоформ й афіксів, а також – концептами з їхнім тлумаченням.

Отож згадані роботи ще раз підкріплюють одну з наших тез, зазначених у вступі публікації – дослідження ідіостилю в османістиці важливе з огляду на те, що може бути використане і в історичній науці як елемент тлумачення тексту. Тим часом сучасна османістика репрезентує недостатню обґрунтованість саме лінгвістичної сторони справи. Та ж потребує якомога конкретніших результатів, а разом й обґрунтованих на точних статистичних даних, які нині цілком дозволяє одержати розвиток комп'ютерних технологій. Як засвідчує основна частина поданого нами матеріалу, нині це питання набуває дедалі гострішої актуальності у стилістичних працях турецьких мовознавців.

Однак додамо, що аналогічний акцент на потребі активного впровадження новітніх лінгвостатистичних методик для дослідження давніх мов на всіх їхніх рівнях, включно з ідіолектним, роблять і чимало інших, не лише турецьких, мовознавців. Прикладом, один із провідних сучасних російських лінгвістів Шмелев А. Д. таким чином характеризує потребу застосування корпусного підходу для вивчення давніх мов, зокрема й на рівні ідіостилю: “Щодо стародавніх мов, то саме корпус текстів є найнадійнішою базою для висновків про мову, що досліджується. Тільки у разі, коли корпус текстів не містить достатніх даних або зовсім відсутній, доводиться вдаватися до методу реконструкції, який прийнято вважати в значній мірі менш надійним... Необхідність враховувати можливість наявності аномальних висловлювань у корпусі текстів стародавньою мовою є загальним місцем для всіх тих, хто має досвід роботи зі старовинними рукописами” [Шмелев 2006].

Тим часом західноєвропейські мовознавці вже тривалий час, як репрезентували цілу низку корпусів давніх текстів. Усі вони можуть бути використані як для аналізу в цілому, так і для вивчення певного ідіостилю на лінгвостатистичному рівні. До слова, тільки у сфері дослідження давньоанглійської мови ми можемо виділити цілу низку корпусів, зокрема: корпус англійських діалогів 1560–1760 років; “A Representative Corpus of Historical Eng-

lish Registers (1650–1990)”, “The Helsinki Corpus of English Texts”; The Innsbruck Computer Archive of Machine-Readable English Texts; the Prose Corpus (1100–1500) та багато інших [McEnery 2006].

Зрештою, сам поступ комп’ютерної лінгвістики засвідчує нагальну потребу застосування новітніх методик і в османістиці, тим паче, коли попередніми поколіннями науковців створена для цього ґрунтовна база, як-то транслітеровані латиницею з арабської графіки видання багатьох османотурецьких авторів.

Висновки

Отже, ретельний аналіз останніх тюркологічних досліджень та публікацій зі стилістики засвідчує, що сучасна османістика потребує запровадження новітніх методик та підходів у вивченні ідіолектів. Оскільки ж результати таких досліджень нерідко використовуються при тлумаченні історичних текстів, то вони потребують і максимальної достовірності. Тож в османістиці, у дослідженнях ідіостилів, можуть застосовуватися та певною мірою починають набувати актуальності методи комп’ютерного й корпусного мовознавства, а також стилеметрії. Важливо й те, що для цього вже склалися певні передумови, як-от: очевидна застарілість попередніх підходів, які лише в загальних рисах давали відомості про мовні особливості османотурецьких авторів, та наявність великої бази давніх текстів, що були транслітеровані з арабської графіки латиницею. Проте дійти конкретних висновків щодо нагальності та виправданості застосування нових лінгвостилістичних методик в османістиці, певна річ, можна тільки емпіричним шляхом, тобто на прикладі конкретних досліджень. Причому у них можуть бути зацікавлені не лише закордонні тюркологи, але й українські. Адже стилістичні відомості, які ми отримуємо про ті чи інші ідіолекти османських авторів, що описували й події української історії, можуть набути великої ваги не тільки для теоретичної лінгвістики, але і для історичної герменевтики.

Наразі, ведучи мову про перспективи подальших досліджень щодо розвитку стилістики у сфері османістики, можемо констатувати, що вони матимуть сенс лише за умови подальших змін, яким присвячена наша публікація. Зрештою, ця царина тюркології потребує вивчення ідіолектів і крізь призму інших лінгвістичних течій: когнітивного та функціонального мовознавства, постструк-

туралізму тощо. Ми ж зробили акцент на стилometriї, корпусній та комп'ютерній лінгвістиці як таких, що ведуть до емпіричних результатів, отже, і сприяють конкретизації результатів у дослідженні стилю, а тим самим – і в історичній герменевтиці. А втім, лише практична перевірка висунутих нами положень може підтвердити або спростувати їхню доцільність. Якщо ж новітні методики підтвердять очікувані результати, є сенс вести мову про їхнє максимальне вдосконалення в галузі османістики та створення багатогранних стилometriчних мовних моделей, умовних гіпертекстів тощо.

ЛІТЕРАТУРА

Халимоненко Г. І. Історія турецької літератури / Г. І. Халимоненко. Київ, 2010.

Шмелев А. Д. Языковые факты и корпусные данные / А. Д. Шмелев // **Русский язык в научном освещении**. 2006. № 1(11).

Alyılmaz C. Latifi Tezkiresinin Sentaks Yönünden İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi / C. Alyılmaz. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1988.

Anıl Z. A. Asıl Arapça Olup Türkçeye Anlam Kaymasına Uğrarak Geçmiş Kelimeler (Yüksek Lisans Tezi) / Z. A. Anıl. İstanbul: Müsbe, 2002.

Börekçi M. Aşık Çelebi Tezkiresi'nin Sentaks Bakımından Yüksek Lisans Tezi / M. Börekçi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, 1988.

Coşkun M. Üslup Çalışmaları Üzerine / Menderes Coşkun // **Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları**. İstanbul: Turkuaz, 2010. Vol. V.

Çınarcı M. N. Şeyhülislâm Ârif Hikmet Beyin Tezkiretü's Şu'ârâsı ve Transkripsiyonlu Metni: Yüksek Lisans Tezi / M. N. Çınarcı. Gaziantep, 2007.

Çoban A. Edebiyatta Üslup Üzerine: sözün tadını dilde duymak / Ahmet Çoban. Ankara: Akçağ Yay.

Demir U. Târîh-i Mehmed Giray (Değerlendirme-Çeviri Metin): Yüksel Lisans Tezi / Uğur Demir. İstanbul, 2006.

Devellioğlu F. Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat / F. Devellioğlu. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2000.

Durmuş M. Osmanlı Sahası Türkçe Şair Tezkirelerinin Söz Varlığı Üzerine / M. Durmuş // **Bilig**. The Journal of Social Sciences of The Turkish World. 2010. № 54.

Erdem M. D. Kitabi Qissanamei Süleyman Aleyhisselam Üzerine Söz Dizimi Çalışması (Süleymanname-74.Cilt): Doktora Tezi / M. D. Erdem. Samsun, 2005.

Erkan D. Matrakçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520–1537): Yüksek Lisans Tezi / D. Erkan. İstanbul 2005.

Güleç H. Süleymânname'de Eski Türk Destanlarına Ait Unsurlar, Dil-Üslûp ve Motifler / H. Güleç // **Bilig**. The Journal of Social Sciences of The Turkish World. 2006. № 36.

Gülensoy T. Karacaoğlan'ın Şiirlerinde Dil ve Üslup / Tuncer Gülensoy // **İçel Kültürü Dergisi**. 1991.

Karademir F. Bir Dil ve Üslup Bileşeni Olarak Cahit Sıtkı'nın Şiirlerinde Soru / F. Karademir // **Turkish Studies**. Erzincan: Erzincan Üniversitesi, 2010. Volume 5/4 Fall.

Karaköse S. XVII. Yüzyılda Nedimâne Bir Üslup; Mâhir Divanı / S. Karaköse // **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2007.

Kılıç F. Sehî, Lâtîfî ve Âşık Çelebi Tezkirelerinden Hareketle XVI. yy. Tezkirelerinde Bazı Üslûp Özellikleri / Kılıç F. Yıldız A. // **Türk Dili Kurultayı Bildirileri**. Ankara: TDK Yay, 2004.

Korkmaz Z. Eski Anadolu Türkçesi Üzerindeki Çalışmaların Bugünkü Durumu ve Karşılaştığı Sorunlar / Z. Korkmaz // **Türkoloji Dergisi**. Ankara: Ankara Üniversitesi, 1977. Cilt VII, Sayı 1.

McEnery T. Corpus-based language studies: An advanced resource book. [Електронний ресурс] / T. McEnery. R. Xiao, Y. Tono. London: Routledge, 2006. – Режим доступу: http://cw.routledge.com/textbooks/0415286239/resources/corpa2.htm#_Toc92298906

Pala İ. Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü / İ. Pala. Ankara: Akçağ, 1990.

Pakalin M. Z. Osmanli Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü / M. Z. Pakalin. C. I–III. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.

Polatçı T. Şehdi Osman-Efendi'nin Rusya Sefareti ve Sefaretnamesi (1757–1758): Yüksek Lisans Tezi / Türkan Polatçı. Tokat, 2003.

Sungurhan-Eyduran A. Önsöz [Електронний ресурс] / A. Sungurhan-Eyduran // **Kınalızâde Hasan Çelebi**. Tezkiretü'ş-şu'arâ. Ankara, 2009. – Режим доступу: ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-219122/h/tsmetina.pdf

Yıldırım N. Kara Çelebi-Zade Abdülaziz Efendi'nin Zafername adlı eseri (Tarihçe-i Feth-i Revan ve Bağdad). Tahlil ve metin: Yüksek Lisans Tezi. / Nermin Yıldırım. İstanbul, 2005.